

İLK DÖNEM Şİİ TEFSİRİNİN KAYNAKLARI

ASLAN HABİBOV*

The Sources of Shiite Tafsir in the Early Period

Abstract: In this article are studied the sources of shiite tafsir in the early period referring to tafsirs that written by Ayyashi and Gummi, particularly in their period. It is emphesized that Shi'a tafsir has six main sources and being information about them.

Key Words: Tafsir (interpretation), Shia, Hazrat Muhammad, Sahaba, Imams.

Özet: Bu makalede ilk dönem Şiî müelliflerden Ayyaşî ve Kummî tarafından kaleme alınan tefsirler esas alınarak bu dönemin tefsir kaynakları ele alınmaktadır. İlk dönem Şiî tefsirinin altı kaynağı olduğu vurgulanmakta ve bunlarla ilgili bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Şia, Hz. Muhammed, Sahabe, İmamlar.

Giriş

Müstakil tefsir çalışmalarının ortaya çıkmaya başladığı tâbiûn döneminde tam anlamıyla ortaya çıkan Şiî tefsiri günümüze kadar dört aşamadan

* Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Din ve Sosyal Düşünce Tarihi Bölümü.

geçmiştir. Bu dört aşamayı; (1) İlk Dönem veya Birinci Rivayet Dönemi (I-IV. asır), (2) Orta Dönem veya Birinci Rivayet Dönemi (IV-XI. asır), (3) Son Dönem veya İkinci Rivayet Dönemi (XI-XIII. asır), (4) Çağdaş Dönem veya İkinci Rivayet Dönemi (XIV-XV. asır) şeklinde kategorize etmek mümkündür. İlk döneme ait tefsirlerden sadece beş tanesi günümüze ulaşabilmiştir. Bunlar İmam Ca'fer es-Sâdık, İmam Hasan el-Askerî, Furât b. İbrahim b. Furât el-Kûfî, Muhammed b. Mesûd el-Ayyâşî ve Ali b. İbrahim b. Haşim el-Kummî'ye nisbet edilen tefsirlerdir.

İmam Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilen tefsirin ismine Şîi kaynaklarda rastlanılmadığı gibi tefsirin ravilerinin önemli kısmı da meçhuldür. Ayrıca, diğer Şii-imâmî kaynaklardaki rivayetlerle yapılan karşılaştırmada bu tefsirin çok farklı bir hüviyete sahip olduğu anlaşılmaktadır. İmam Hasan el-Askerî'ye nispet edilen tefsirin ismi kaynaklarda geçmesine rağmen ilk ravileri ya meçhuldür veya zayıf olmakla itham edilmişlerdir. Bununla birlikte Şeyh Sadûk bu tefsirden rivayette bulunmuş ve diğer bazı önemli Şîi âlimler bu esere değer vermişlerdir. Bu durum, tefsirin kısmen de olsa Hasan el-Askerî'ye ait olabileceğine işaret etmektedir. Furât el-Kûfî'ye nispet edilen tefsire gelince, ilk dönem İmâmîyye Ricâl ve Fihrist kaynaklarında bu tefsirin ismine rastlanılmadığı gibi tefsirdeki bazı rivayetler de İmâmîyye'nin temel prensiplerine ters düşmektedir. Bu sebeple Furât el-Kûfî'nin tefsiri tam anlamıyla ilk dönem İmâmî tefsir kaynakları arasında sayılamaz. Buna mukabil Ayyâşî ve tefsiri konusunda İmâmîyye uleması ittifak halindedir. Ancak rivayetlerdeki senetlerin hazf edilmiş olması tefsirin sıhhatine hâlel getirmiş ve itibar derecesini belli ölçüde düşürmüştür. Bu husus İmâmîyye ulemasınca dile getirilse de, söz konusu eser ilk dönemden günümüze kadar önemini kaybetmemiş, kendisinden sonra yazılan eserlerin önemli kaynakları arasında yerini almıştır. Eserin bir kısmının kaybolmuş olması bile bu durumu değiştirmemiştir. Kummî tefsiri de birtakım problemler içermektedir. Zira bu tefsirin ravisi meçhuldür; bunun yanında meçhul ravi, hocasının dışında diğer bazı kişiler tarafından aktarılmış rivayetlere de yer vermek suretiyle tefsirin değerini

düşürmüştür. Ancak bu husus Şîî âlimler tarafından pek dikkate alınmamış, dolayısıyla eser temel kaynak olarak kullanılmıştır.¹

Kısaca bahsettiğimiz ilk dönem Şîî tefsirlerinden Ayyâşî ve Kummî tefsirleri ile ilgili olarak Şîî çevrelerde konsensüs olduğu anlaşılmaktadır. Biz bu makalede bu iki tefsiri esas alarak ilk dönemde Şîî tefsirinin kaynaklarını incelemeye çalışacağız.

Bu makalede inceleyeceğimiz tefsirlerden Ayyâşî tefsiri tam anlamıyla bir rivayet tefsiridir. Kummî tefsirini ise rivayet ağırlıklı dirayet tefsiri olarak nitelendirmek mümkündür. Ancak Şîî âlimler çalışmalarında bu tefsiri de rivayet tefsirleri kategorisinde değerlendirmişlerdir.² İlk dönem Şîî tefsirler incelendiğinde, altı kaynağın kullanıldığı görülür. Bunlar; Kur'an, Hz. Peygamber, Sahâbe, Tâbiun, Ehl-i Beyt İmamları ve İsrâilî bilgilerdir. Kur'an'ın tefsirinde başvurulan en önemli kaynaklar hiç şüphesiz Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt İmamlarıdır.

1. Kur'an

Kur'an'ın anlaşılması hususunda en önemli, sağlam ve güvenilir yol, Kur'an âyetlerinin kapalı kısımları diğer âyetlerde açıklanmaktadır.³ Çünkü Kur'an'ın bir yerinde kısa ve kapalı olarak zikredilen bir husus başka bir yerinde vuzuha kavuşturulmaktadır.⁴ Tefsir usûlünde Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri olarak isimlendirilen bu metodun en sağlam metot olduğu hususunda İslam âlimleri ittifak etmişlerdir.⁵

Başta da belirttiğimiz gibi ilk dönem Şii tefsirlerinin en temel kaynaklarından biri Kuran'dır. Konuya geçmeden önce İmâmiyye Şîasının

¹ Şîî tefsirinin doğuşu ve tarihi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Aslan Habibov, *İlk Dönem Şîî Tefsir Anlayışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 9-76.

² Örneğin bkz. Hâdi Mârifet, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, Meşhed 1998, II, 326-327; Âdil Nûrali Nâdirali, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirîn İnda's-Şîa*, (Basılmamış Doktora Tezi), Beyrut 1990, s. 124-131.

³ İzzet Derveze, *Kur'anü'l-Mecid*, (çev. Vahdettin İnce), İstanbul 1997, s. 178.

⁴ Mehmet Soysaldı, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an ve Tefsir*, Ankara 2001, s. 159.

⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara 2005, I, 40.

Kur'ân tarihi çerçevesinde Kur'ân anlayışına kısaca değinmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Ehl-i Sünnet müfessirlerde olduğu gibi,⁶ Şîf müfessirler de Kur'an'ın Kadir gecesinde tamamının mı yoksa bir kısmının indirildiği hususunda fikir birliği mevcut değildir. Bir kısım ulema Ehl-i Sünnetle aynı görüşü paylaşırken, bazıları da Kur'an'ın tamamının bir kerede Hz. Peygamber'in kalbine nazil edildiği, daha sonra olaylara binaen parça parça indirildiğini iddia etmişlerdir. Mesela, İmam Sâdık şöyle demiştir: "O topluca Ramazan ayında Beytu'l-Ma'mûr'a inmiştir. Sonra Beytu'l-Ma'mûr'dan Hz. Peygamber'e 20 sene boyunca indirilmiştir."⁷

Şeyh Sadûk'a göre Beytu'l-Ma'mur'dan 20 sene boyunca nazil olsa da Allah Nebi'sine (Kur'an'ın) ilmini bir defada vermiştir.⁸ Son dönem müfessirlerinden Feyz el-Kâşânî⁹ ve çağdaş müfessir Tabatabâi de Şeyh Sadûk'la aynı görüştedir.¹⁰ Ancak Şeyh Sadûk'un talebesi olan Şeyh Müfîd hocasının görüşüne katılmamaktadır. Ona göre, Kur'an'ın olaylar sebebiyle şu ve bu durumda nazil olması bu düşünceye terstir.¹¹ Ayrıca Şeyh Müfîd'e göre Kur'an'ın Kadir gecesinde indirildiğine dair ayetten, Kur'an'ın bir parçasının bu gecede nazil olduğu kastedilmektedir.¹² Şeyh Müfîd'in talebesi Seyyid Murtaza da hocası ile aynı görüşü paylaşmaktadır.¹³

⁶ Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Tâberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Mısır 1954, XXX, 258; Fahrudîn er-Râzî, *Tefsîru'l-Kebîr*, Tehran trs., XXXII, 27.

⁷ Ali b. İbrâhim b. Hâşîm el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, Kum 1404, I, 66; Muhammed b. Mesûd, el-Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, Beyrût 1991, I, 99; Ebû Câfer Muhammed b. Yâkub b. İshak Kuleynî, *el-Usûl-u Kâfi*, y.y., t.y, IV, 437.

⁸ Şeyh Sadûk Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Musa b. Bâbuveyh el-Kummî, *Risaletu'l-İtikâdi'l-İmâmiyye*, (çev. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1978, 96-97.

⁹ Molla Muhsin Feyz el-Kâşânî, *Tefsîru's-Sâfi*, Meşhed trs., I, 57.

¹⁰ Muhammed Hüseyin et-Tabatabâi, *el-Mîzan fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut 1973, II, 15-16.

¹¹ Şeyh Müfîd Muhammed b. Muhammed b. Nûmân el-Ukberî, *Tashîhu'l-İtikâd*, Kum 1413, s. 123.

¹² Şeyh Müfîd, *Tashîhu'l-İtikâd*, s. 124.

¹³ Seyyid Murtaza Alemlu'l-Hudâ, "Cevâbu Mesâili't-Trablusiyâtî's-Sâliseti," *Resâilu Şerif Murtaza*, yy., ty., s. 403-405. (zikreden Mârifet, *et-Temhid*, I, 124.)

Kur'an'ın nazil olan ilk ayetleri ile ilgili olarak İmâmiyye Şîası kaynaklarında farklı rivayetler mevcuttur. Bir taraftan İmam Ca'fer es-Sâdık'tan, inen ilk ayetin "Alak" suresinin ilk ayetleri olduğu nakledilirken,¹⁴ diğer taraftan Hz. Ali'den, Mekke'de ilk olarak Fâtîha'nın, daha sonra Alak sûresinin indirildiği rivayet edilmektedir.¹⁵

Kur'an'ın son ayetleri ile ilgili de durum aynı şekildedir. Son olarak Nasr sûresinin¹⁶ "Velâyet" ayetinin (Mâide 5/67),¹⁷ Tevbe sûresinin ilk ayetlerinin veya Bakara sûresinin 281. ayetinin indirildiği nakledilmektedir.¹⁸ Diğer taraftan Mâide sûresinin 3. ayetinin Kur'an'ın son ayeti olduğu da söylenmektedir.¹⁹

İmâmiyye Şîası'na göre Kur'an indiği ilk günden itibaren Hz. Peygamber'in delaletiyle Hz. Ali tarafından yazıya geçirilmiştir.²⁰ Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise ilk olarak yine Hz. Ali tarafından mushaf haline getirilmiştir.²¹ Ancak bazı rivayetlere göre onun mushafı tertip yönünden mevcut mushaftan farklı idi. Daha açıkçası onun mushafı nüzul sırasına göre tertip edilmişti²² ve sayfa kenarlarında bazı tefsir notları mevcut idi.²³

İmamiyye Şîası ilk dönemden itibaren vahyin Kur'an'la sınırlı olmadığına inanmaktadır. Klasik İmamiyye kaynaklarında Ehl-i Beyt İmamlarından nakledilen, "Yüce Allah Rasulullah'a Kur'an'ın tenzili ile birlikte

¹⁴ Kuleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, IV, 436.

¹⁵ Ebû Ali Fadl b. Hasan et-Tabersî, *Mecmeu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Tehran 1373, X, 405.

¹⁶ Kuleynî, *el-Kâfi*, IV, 436.

¹⁷ Kummî, *Tefsîr*, I, 162; Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 322.

¹⁸ Muhammed Hâdi Marifet, *et-Temhîd fi Ullûmi'l-Kur'an*, Kum 1416, I, 128.

¹⁹ Marifet, *et-Temhîd*, I, 129.

²⁰ Süleym b. Kays el-Hilâlî el-Âmirî el-Kûfî, *Kitâbu Süleym b. Kays*, Kum 1423, II, 624-625. Ayrıca bkz. Muhammed b. Hasan es-Saffâr, *Besâiru'd-Derecât fi Menâkibi Ali Muhammed*, Kum 1384, s. 262; Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 26.

²¹ Kuleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, IV, 444; Ebû Mansûr Ahmet b. Ali b. Ebî Tâlib et-Tabresî, *el-İhticâc*, Beyrut 1989, I, 155-156.

²² Şeyh Müfid Muhammed b. Muhammed b. Nûman el-Ukberî, *el-Mesâil's-Sereviyye*, Kum 1413, s. 79.

²³ İmam Ali Mushafı ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Habibov, *İlk Dönem Şîi Tefsir Anlayışı*, s. 87-96.

te'vilini de öğretti"²⁴ ve "Cebrail'in Muhammed'e getirdiği Kur'ân onyedi bin âyeti"²⁵ şeklindeki rivayetler bu iddialara delil olarak gösterilmektedir. Kısacası İmamiye Şîası'na göre Hz. Peygamber'e bugün elimizdeki Kur'ân dışında çok sayıda vahiy gelmiştir. Ancak ilahi irade ve hikmet gereği bu vahiyler Kur'ân'da yer almamıştır.

Öte yandan, bazı İmâmiye alimleri ilk dönemden itibaren Kur'ân'ın tahrifine dair birtakım rivayetleri eserlerinde nakletmişlerdir. Bu konuda müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Yine aynı dönemden itibaren tahrif düşüncesine karşı çıkmış, Kur'ân'ın mevsukiyetine zarar veren her türlü rivayet reddedilmiştir. Bugün İmamiye Şîası Kur'ân'ın tahrifine kesinlikle inanmamaktadır.²⁶

İmâmiye Şîası ilk dönemden itibaren Kur'ân'ın yedi harf üzerine indiği düşüncesini reddetmektedir. İmamlardan nakledilen, "(Kur'ân) tek olan (varlık) tarafından tek harf üzerine nazil olmuştur"²⁷ ve "Şüphesiz Kur'ân tektir ve tek olan (varlık)ın katından inmiştir. Ancak ihtilaf ravilerden kaynaklanmaktadır"²⁸ şeklindeki rivayetlere dayanarak Kur'ân'ın tek harf üzerine nazil olduğu fikrini benimsemişlerdir. İmamiye Şîası aynı zamanda kıraatlerin mütevatirliğini de reddetmektedir. Yine aynı rivayetlere ve başka delillere dayanarak kıraatlerin ahad haberlerle bize ulaştığı görüşünü savunmaktadır.²⁹

Şîa tefsir geleneğinde Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri en önemli metotlardan biridir. İlk dönem Şii müfessirler bazı ayetleri başka ayetlerle tefsir etmeye çalışmışlar. Ancak diğer kaynaklara oranla Kur'ânla tefsire daha az yer verildiğini söylemek mümkündür. Kanaatimizce ilk dönem Şii tefsirlerinin rivayet ağırlıklı olmasından kaynaklanmaktadır. Dirayet işi olan Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine, rivayet ağırlıklı tefsirlerde az yer ve-

²⁴ Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 29.

²⁵ Kuleynî, *Usûl-u Kâfi*, IV, 446

²⁶ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Habibov, *İlk Dönem Şii Tefsir Anlayışı*, s. 107-138.

²⁷ Kuleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, IV, 439.

²⁸ Kuleynî, *el-Usûl mine'l-el-Kâfi*, IV, 439.

²⁹ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Habibov, *İlk Dönem Şii Tefsir Anlayışı*, s. 138-152.

rilmesi tabiidir. İlk dönemin iki müfessirinin tefsirlerinde Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri örneklerine farklı oranlarda yer vermeleri bu düşüncemizi desteklemektedir. Zira rivayet-dirayet karışımı olan Kummî Tefsiri'nde tamamen rivayet tefsiri olan Ayyâşî Tefsirine oranla Kur'anla tefsir daha fazladır.

Şîi müfessirler bazı ayetleri Kur'an'ın bütünlüğü çerçevesinde başka ayetlerle tefsir etmeye çalışmışlardır. Bunu yaparken iki yol izlemişlerdir. Birincisi ilk dönem Şîi müfessirlerin Kur'an'ı Kur'an'la tefsiri yönteminde uyguladığı gibi, bir ayeti başka bir ayetin tefsiri olarak zikretmeleridir. İkinci yöntem ise bir ayeti açıkladıktan sonra başka bir ayeti buna delil göstererek düşüncelerini desteklemeye çalışmalarıdır. Konu ile ilgili olarak ilk dönem Şîi tefsirlerinde çok sayıda örnek mevcuttur.³⁰

2. Hz. Peygamber

Kur'an'ın en yetkin müfessiri hiç şüphesiz vahyin ilk muhatabı Hz. Peygamber'dir. Şüphesiz Hz. Peygamber, bu ilâhî kitabın gaye ve maksadını da en iyi bilendi. Hz. Peygamber'in Kur'an'ın ne kadarını tefsir ettiği hususu Ehl-i Sünnet uleması arasında tartışma konusu olmuştur. Bazı âlimler Hz. Peygamber'in Kur'an'ın tamamını tefsir ettiğini ileri sürerken, bazıları ise bir kısım âyetleri tefsir ettiğini iddia etmişlerdir.³¹ Bununla birlikte Hz. Peygamber'in mükellef olduğu kadarıyla Kur'an'ı beyan ettiğini ileri sürenler de olmuştur. Bu görüş sahiplerine göre Hz. Peygamber itikat, ibâdet ve amelî hükümlerle ilgili mücmel âyetleri teferruatlı bir şekilde açıklamış, bu ayetlerdeki mana ve maksadı söz ve davranışları ile beyan etmiştir.³² İmâmîyye Şîa'sı ise Hz. Peygamberin Kur'an'ın tamamını açıkladığını savunmaktadır.³³

³⁰ Örneğin bkz. Kummî, *Tefsîr*, I, 202, 298, 314, 391; II, 41, 79, 80, 137, 261, 289, 298, 332, 403; Ayyâşî, *Tefsîr*, II, 191.

³¹ Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, Kâhire 1961, I, 53-57; Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, s. 55-56.

³² Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'an Tefsiri*, İstanbul 1983, s. 70.

³³ Muhammed Hâdi Mârifet, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, Meşhed 1997, I, 179.

Tefsir kaynakları incelendiğinde başta sahâbe olmak üzere günümüze kadar tefsir ilmiyle uğraşan âlimlerin ayetleri tefsir ederken Hz. Peygamber'in sünnetine ilgisiz kalmadığı görülmektedir. Bu konuda mezhep ve fırkalar arasında herhangi bir farklılığın olması da beklenemez. Ancak Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlerin kullanımı açısından bir takım farklılıkların olması kaçınılmazdır.

İmâmiyye Şîa'sı da ilk dönemden itibaren Hz. Peygamber'in tefsir rivayetlerine büyük önem vermiş ve bu rivayetleri tefsirde temel kaynaklardan biri olarak kabul etmiştir. Erken dönemde telif edilen rivayet tefsirleri başta olmak üzere günümüze kadar yazılmış tüm Şîi tefsirlerde Hz. Peygamber'den nakledilen tefsir rivayetlerine sıkça yer verilmiştir. Burada ilk dönem Şîi müfessirlerin, Hz. Peygamber'den rivayet edilen tefsir rivayetlerini nasıl değerlendirdiklerine geçmeden önce, İmâmiyye'nin Peygamber anlayışına kısaca değinmekte fayda görüyoruz.

İmâmiyye Şîa'sına göre Peygamberler doğumundan ölümlerine kadar her türlü günahahtan korunmuşlardır. Bu sebeple bilerek veya unutarak günah işlemezler.³⁴ Bu itibarla Kur'ân-ı Kerim'de bulunan ve ilk bakışta Hz. Peygamber'i itab ve uyarma olarak anlaşılan birtakım ayetleri Ehl-i Sünnet'ten farklı yorumlamışlardır. Ehl-i Sünnet'in söz konusu ayetlerin muhatabı olarak Hz. Peygamber'i görmesine karşılık, ilk dönem Şîi müfessirler bu görüşü kesin bir dille reddetmişlerdir. Şîi müfessirlere göre burada hitap her ne kadar Hz. Peygamber'e yönelik olsa da asıl muhatap başkalarıdır. İmam Sâdık'ın, "Kur'ân, sana diyorum, komşum sen dinle şeklinde nazil olmuştur" (Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla) dediği nakledilmektedir.³⁵ İmam Sâdık'ın bu sözü İmâmiyye müfessirlerince makbul addedilmiş ve ilgili ayetler bu sözün işaret ettiği anlayış çerçevesinde yorumlanmıştır. Örneğin Kummî, "Ey Nebi Allah'tan kork, kâfir ve münafıklara uyma. Şüphesiz Allah her şeyi bilen hikmeti sonsuz olan-

³⁴ Hasan b. Yûsuf b. Ali b. el-Mutahhar el-Hillî, *Keşfu'l-Murâd fi Şerhi Tecrîdi'l-İtikâd*, Beyrut 1988, s. 327.

³⁵ Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 21.

dır"³⁶ mealindeki ayetin tefsirinde, "Bu, Sadık'ın söylediği türdendir. "Allah Peygamberini, "sana söylüyorum, komşu sen dinle" şeklinde göndermiştir. Hitap Peygamber'e yöneliktir, ancak hedef kitle insanlardır" şeklinde açıklama yapmıştır.³⁷

Hız. Peygamber'e itab olarak kabul edilen en önemli ayetlerden biri de Abese sûresinin ilk ayetleridir. ³⁸ Ehl-i Sünnet, "Surat astı ve döndü. Kör geldi diye" şeklinde başlayan surenin ilk ayetlerinde bahsedilen kişinin Hz. Peygamber olduğunda ittifak etmişlerdir.³⁹ İmâmiyye Şîası âlimleri ise buna kesinlikle karşı çıkmışlardır. Onlara göre, Allah Hz. Peygamber'i bu sıfattan arındırmıştır. Kaldı ki Allah onun hakkında, "Şüphesiz sen üstün bir ahlak üzerinesin",⁴⁰ "Eğer kaba katı kalpli olsaydın, çevrenden dağılıp giderlerdi"⁴¹ dediği halde onu nasıl asık suratlı olarak vasıflandırabilir? Böyle bir ahlaka sahip olan bir kimse, İslam'ı öğrenme talebiyle gelen bir âmâyaya nasıl surat asar? Peygamberler böyle davranmaktan münezzehtir.⁴² İlk dönem Şîi müfessirlere göre surat asan şahıs Hz. Peygamber değil, Asken'dir.⁴³ Nakledildiğine göre bir gün Hz. Peygamber ashâbı ile oturuyordu. Yanlarında Asken de vardı. İbn Ümmü Mektum gelince Rasulullah kendisini Asken'in önüne geçirdi. Bu yüzden o da suratını astı. Bunun üzerine Allah "surat astı ve yüz çevirdi..." ayetlerini indirdi.⁴⁴

Görüldüğü gibi İmâmiyye Şîası ilk dönemden itibaren ilk bakışta Hz. Peygamber'e itab olarak anlaşılan ayetleri bu anlayış çerçevesinde yo-

³⁶ Ahzab, 33/1

³⁷ Kummî, *Tefsîr*, II, 171.

³⁸ Abese, 80/1-12.

³⁹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXI, 55.

⁴⁰ Kalem, 68/4.

⁴¹ Âl-i İmrân, 3/159.

⁴² Ebû Câfer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut trs., X, 268-269.

⁴³ Asken takma isimdir. Tûsî bu kişinin Umeyyeoğulları'ndan birisi olduğunu söylemektedir. Bkz. Tûsî, *et-Tibyân*. X, 269.

⁴⁴ Kummî, *Tefsîr*, II, 404-405.

rumlama yoluna gitmiştir.⁴⁵ Aksi durumun Hz. Peygamber'in masumiyeti ile bağdaşmadığını ve Kur'an'ın da bahsettiği o yüce ahlakına ters düştüğünü ileri sürmüşlerdir.⁴⁶ Bununla birlikte ilk müfessirlerden Kummî, Ehl-i Sünnet kaynaklarında da nakledilen,⁴⁷ Hz. Peygamber'in evlatlığı Zeyd ile evli olduğu halde halasının kızı Zeyneb'e âşık olduğu şeklindeki rivayeti aynen aktarmaktadır.⁴⁸ Bir taraftan masumiyete ters olduğu düşüncesiyle, ilk bakışta Hz. Peygamber'e itibar olarak görülen ayetlerin muhatabının başkaları olduğunu ileri sürerken, diğer taraftan bir peygambere yakışmayan tutum ve davranışları Hz. Peygambere nispet eden bir rivayeti herhangi bir eleştiriye tabi tutmadan tefsirinde zikretmesi apaçık bir çelişkidir. Kaldı ki İmâmiyye uleması bu rivayetin masumiyete ters düştüğünü ve uydurma olduğunu iddia etmektedir.⁴⁹ Sonuç itibariyle Kummî'nin söz konusu rivayeti nakletmesi İmâmiyye Şîa'sının genel tutumunu yansıtmamaktadır. Nitekim önemli Şîi âlimlerden Seyyid Murtaza, *Tenzihu'l-Enbiya* adlı eserinde bu konu üzerinde durmaktadır. Ayrıca Kur'an'da ilk bakışta Hz. Peygamber'e itibar olarak değerlendirilebilecek ayetleri tek tek ele alarak incelemiş, durumun Ehl-i Sünnet'in iddia ettiği gibi olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır.⁵⁰ İmâmiyye Şîa'sına göre Allah, Hz. Peygamber'e vahiyle birlikte yorumunu da öğretmiştir. Konu ile ilgili olarak Ebû Abdullah'tan şöyle bir rivayet nakledilmektedir: "*Şüphesiz Allah Nebisine (s.a.a) tenzîli ve te'vili öğretmiştir. Rasulullah (s.a.a) da onu Ali (a.s)'ye öğretmiştir.*"⁵¹

Bu rivayete göre Hz. Peygamber'in yapmış olduğu Kur'an yorumları ilahi kaynaklı olup bağlayıcı bir nitelik arz etmektedir. Aslında benzeri

⁴⁵ Diğer örnekler için bkz. Kummî, *Tefsîr*, I, 198, 302, 320; II, 147, 251, 266, 290, 294, 373, 426.

⁴⁶ İmâmiyye'nin Kur'an'ı Kerim'de Hz. Peygamber'e itibar olarak gösterilen ayetlerin yorumu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Musa Aydın, "Resulullah'ın (s.a.a.) Masumiyeti," *Kible Dergisi*, Yıl 6, s. 21-23, Sonbahar 2006-2007, s. 142-224.

⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 12.

⁴⁸ Kummî, *Tefsîr*, II, 172-173.

⁴⁹ Mârifet, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, I, 482; Aydın, "Resulullah'ın (s.a.a.) Masumiyeti," s. 189.

⁵⁰ Bkz. Seyyid Murtaza Alemu'l-Hudâ, *Tenzihu'l-Enbiyâ*, Kum trs., s. 105-132.

⁵¹ Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 29.

düşünce Ehl-i Sünnet camiasında da mevcuttur. Örneğin Hasan b. Atiyye'nin, "Rasulullah'a vahiy iniyordu. (Bu esnada) Cebrâil ona vahyi tefsir edecek Sünneti de getiriyordu" dediği bildirilmektedir.⁵² Bu söz İmâmiyyenin Hz. Peygamberin tefsirinin ilahi kaynaklı olduğunu göstermek için delil getirdiği rivayetten daha açıktır. Bu rivayetlerde dile getirilen prensipler çerçevesinde ilk dönem Şîi müfessirler de tefsirlerinin muhtelif yerlerinde Hz. Peygamber'den rivayetler aktarmakta ve ayetleri açıklamaya çalışmaktadırlar. Bu müfessirler bazen ayeti veya ayetteki bir kelimeyi hadisle açıklarken, bazen de yaptıkları açıklamaya hadisten delil getirmeye çalışmışlardır. Diğer taraftan da ayeti tefsir ettikten sonra bu konuda Hz. Peygamber'den bir hadis aktarma yoluna gitmişlerdir.⁵³

İlk dönem Şîi tefsirlerinde zikredilen rivayetlerin tamamına yakınının Ehl-i Beyt İmamlarından İmam Muhammed el-Bâkır ve İmam Ca'fer es-Sâdık kanalıyla rivayet edildiği görülmektedir. Bu iki İmam Hz. Peygamberden nakilde bulunurken bazen "kale Rasulullah,"⁵⁴ bazen de "haddeseni ebî en abâi an Rasulillah"⁵⁵ şeklinde rivayette bulunmuşlardır. Rivayetlerde böyle bir kalıp kullanılmasının en önemli nedeni İmâmiyye'nin Sünnet ve hadis anlayışından kaynaklanmaktadır. Ehl-i Sünnet ile Şia'nın Sünnet ve hadis anlayışı paralellik arz etmektedir. Her iki ekolün de Sünnet ve hadisten "Hz. Peygamber'in buyurduğu ilahi öğütler, söz, fiil ve takrirleri kastetmektedir. İmâmiyye Şia'sının inancı, ister usul ister furu ve ister diğer konularda olsun, Ehl-i Beyt İmamlarından ulaşan Allah'ın hükümleri ve din öğretilerinin tümünün Hz. Peygamber'in Sünneti'nin nakli ve ondan alınan öğretiler olduğu yönündedir.⁵⁶ Konu ile ilgili olarak İmam Sâdık'ın, "benim hadisim babamın hadisidir, babamın hadisi dedemin hadisidir, dedemin hadisi ise Hüseyin'in

⁵² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu Lihaikâmi'l-Kur'ân*, Mısır 1967, *el-Câmi'*, I, 39.

⁵³ Hz. Peygamberden yapılan tefsir rivayetleri için bkz.: Kummî, *Tefsîr*, I, 31, 131, 132, 219;II, 94; Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 172-173; 180-181.

⁵⁴ Örneğin bkz. Kummî, *Tefsîr*, II, 276.

⁵⁵ Örneğin bkz. Kummî, *Tefsîr*, II, 56,

⁵⁶ Âyetullah Ali Mişkîni, "Şia ve Ehl-i Sünnet Açısından Sünnet," *Kible Dergisi*, Yıl 6, sayı 21-23, Sonbahar 2006-2007, s. 271.

hadisi, Hüseyin'in hadisi Hasan'ın hadisi, Hasan'ın hadisi Emîru'l-Müminîn Ali'nin hadisi, Emîru'l-Mü'minîn Ali'nin hadisi Allah Resûlü'nün hadisi, Allah Resûlü'nün hadisi de Allah'ın sözüdür" dediği rivayet edilmektedir.⁵⁷ Aslında bu söz bir hususu açıklamaktadır. Klasik Şîî hadis kaynakları incelendiği zaman Ehl-i Sünnet kaynaklarında Hz. Peygamber'e isnat edilen bazı rivayetlerin Şîa'da İmamlara nispet edildiği görülmektedir. Bu rivayetten de anlaşıldığı gibi İmamlara nispet edilen sözün de kaynağı Hz. Peygamber olarak telakki edilmektedir.

Şîî kaynaklarda sık sık rastlanan bir başka hadis rivayet metodu da Hz. Peygamber'i görmemiş olan İmâmın senedsiz olarak kendisinden rivayette bulunmasıdır. Senedi zikredilmeyen hadislerin, "İmam Ali-İmam Hasan-İmam Hüseyin-İmam Zeynulâbidîn-İmam Muhammed el-Bâkır-İmâm Ca'fer es-Sâdık..." kanalıyla geldiği telakki edilmektedir. Nitekim Câbir'den nakledilen bir rivayet bunu doğrulamaktadır. Câbir şöyle demektedir: "İmam Muhammed el-Bâkır'a, bana bir hadis söylediğiniz zaman onun senedini de bana söyleyin, dedim. Bunun üzerine İmam şöyle buyurdu: "Babam bana dedemden, o da Allah Rasûlü'nden o da Cebrail'den o da Allah Tebârek ve Teâlâ'dan rivayet etmiştir. Sana söylediğim hadislerin tümü bu senettedir."⁵⁸

İmâmiyye Şîası'na göre İmam Hasan el-Askerî'den İmam Ali'ye kadar Mâsum İmamlardan nakledilen her hadis altın rivayet halkasına sahiptir. Ayrıca alimlerle İmamlar arasında olan Zürâre, Muhammed b. Müslim, Ebân b. Tağlib, Muhammed b. Ebî Umeyr ve Yûnus gibi raviler vardır ki kendileri vasıtasıyla ulaşan hadisler de İmâmiyye'ye göre aynı değer ve niteliğe sahiptir.⁵⁹

İmâmiyye açısından Mâsum İmamlar hicrî 260 yılına kadar yaşadıkları için, Hz. Peygamber'in Sünnet ve hadisleri bu zamana kadar korunmuştur. Buna göre Masum olmayan raviler halkası bizimle İmamlar ara-

⁵⁷ Kuleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, I, 68.

⁵⁸ Şeyh Müfid Muhammed b. Muhammed b. Nûmân el-Ukberî, *el-Emâli*, Kum 1413, s. 42.

⁵⁹ Mişkînî, "Şîa ve Ehl-i Sünnet Açısından Sünnet," s. 276.

sında sözkonusu olabilmektedir.⁶⁰ Bu sebeple İmâmiyye Şîası İmamlardan bu yana olan ravileri Cerh ve Ta'dîl'e tabi tutmaktadır.

Aslında İmâmiyye'nin altın zincir olarak değerlendirdiği senedde bulunan ve masum İmam olarak kabul edilen kimseler, Ehl-i Sünnet'in "Cerh ve Tadil" alimleri tarafından tadil etmişlerdir.⁶¹ Ancak bu senet zincirini oluşturan şahısların tamamı baba-oğul ilişkisine sahiptirler. Bu durum senede ayrı bir sağlamlık katmaktadır. Bu sebeple İmâmiyye Şîası Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlerin senedinde Ehl-i Beyt İmamlarının bulunmasına ayrı bir önem vermektedir.

İlk dönem Şîi tefsirlerinde kullanılan tefsir rivayetlerinin, diğer sahâbîlerden de nakledildiği görülmektedir.⁶² Bu hususta Kummî Ayyaşî arasında farklılık bulunmaktadır. Kummî tefsirinde İmam Ali dışında Aişe,⁶³ Ebû Zer⁶⁴ ve Ebû Burdetu'l-Eslemî⁶⁵ kanalıyla gelen rivayetleri de zikrederken, Ayyaşî Hz. Peygamber'e atfedilen nakillerde Sahabe halkası konusunda bir az daha serbest hareket etmekte ve sayıca daha fazla Sahabe'den nakilde bulunmaktadır. Ayyaşî, İmam Ali⁶⁶ dışında Selman,⁶⁷ Ebû Zerr,⁶⁸ Ebû Sâid el-Hudrî,⁶⁹ Enes b. Mâlik,⁷⁰ Abdullah b. Abbâs,⁷¹ Cabir b. Abdillâh⁷² ve Ebû Rafî'⁷³ gibi sahâbîlerin rivayetlerini tefsirinde

⁶⁰ Mişkînî, "Şîa ve Ehl-i Sünnet Açısından Sünnet," s. 273.

⁶¹ Zehebî'nin *Mizânu'l-İtidal* ve İbn Hâcer'in *Tehzîbu't-Tehzîb* adlı eserlerinde yaptığımız araştırmalar neticesinde adı geçen İmamların aleyhinde her hangi bir tanıklığa rastlamadık.

⁶² Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 157; II, 302.

⁶³ Kummî, *Tefsîr*, I, 94.

⁶⁴ Kummî, *Tefsîr*, I, 109-110.

⁶⁵ Kummî, *Tefsîr*, II, 335-336.

⁶⁶ Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 362; II, 322.

⁶⁷ Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 203; II, 22.

⁶⁸ Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 157; I, 203.

⁶⁹ Ayyâşî, *Tefsîr*, II, 91; II, 302.

⁷⁰ Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 359; II, 283-284.

⁷¹ Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 360.

⁷² Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 360.

⁷³ Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 135.

nakletmiştir.⁷⁴ Ayyâşî'nin bu tavrının daha önce Sünnî olmasıyla ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca yukarıda isimleri zikredilen sahâbilerle baktığımızda çoğu Şîî kaynaklarca İmam Ali yandaşı olarak kabul edilmektedir. İlk dönem Şîî müfessirlerinin bunları da dikkate aldıklarını söylememiz mümkündür. Bununla birlikte Âişe ve Enes b. Mâlik gibi muhalif sahâbilerle de yer vermektedirler. Bu da gösteriyor ki nakilde bulunma konusunda, ilk dönem Şîî müfessirlerin sahabe konusundaki tavrı o kadar da net değildir.⁷⁵

3. Sahâbe

İlk dönem Şîî tefsirinin kaynaklarından biri de Sahabedir. İlk dönem Şîî müfessirler bir takım ayetleri Sahabe'den naklettikleri rivayetlerle tefsir etmeye çalışmışlardır. Burada Şîa'nın Sahâbe anlayışı ile ilgili bilgi vermemiz konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağı kanaatindeyiz. Şîa'nın Sahâbe anlayışı Ehl-i Sünnet'ten farklıdır. Ehl-i Sünnet'in önemli Cerh ve Ta'dil alimlerinden İbn Hâcer Sahâbe'yi; "Sahâbe, iman etmiş olarak Hz. Peygamber'i gören ve Müslüman olarak ölen kimseye denir. Rasulullah'la görüşüp konuşması ister uzun ister kısa süreli olsun; Rasûlullah'tan duyduğu sözü rivayet etsin veya etmesin; Peygamber'in safında müşriklere karşı savaşsın ya da savaşmasın, bu kişiler Sahâbe kabul edilir. Hatta Allah'ın Rasûlü'nü sadece bir kez görüp onun meclisinden hiç faydalanmamış veya körlük vb. sebeplerden dolayı onu gözüyle göremeyip sadece huzuruna varmış olsa bile, o kişi Sahâbe sayılır."⁷⁶ şeklinde tanımlamaktadır.

Sahâbe'nin adaletine gelince, Ehl-i Sünnet ulemâsı bütün Sahâbeyi adil kabul etmektedir.⁷⁷ Ehl-i Sünnet alimlerinin önemli bir kesimi Allah'ın Sahabeyi seçip ümmetin önderleri olarak belirlemek suretiyle ken-

⁷⁴ Bu sahâbiler, *Tefsîru'l-Ayyâşî*'nin elimizde bulunan kısmındakilerdir. Tefsirin diğer kısmı da dikkate alınırsa sayının yükselmesi ihtimal dahilindedir.

⁷⁵ Şîa'nın Sahâbe anlayışı ile ilgili olarak az sonra bilgi verilecektir.

⁷⁶ İbn Hâcer Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, Mısır 1328, I, 7.

⁷⁷ Cemal Sofuoğlu, "Şîa'nın Sahabiler Hakkındaki Bazı Sözleri," *AÜİFD*, cilt XXIV, yıl 1981, s. 533.

dilerine lütufta bulunduğunu savunmaktadır. Şüphe, tereddüt, hata, kötü zan, kendini beğenmişlik ve başkalarının kusur ve ayıplarını arama gibi hasletleri onlardan tamamen silip uzaklaştırmış ve onları ümmetin adilleri⁷⁸ olarak tanımlamıştır. Binaenaleyh Hz. Peygamber'in ashâbı, ümmetin adilleridir, bizi doğru yola ulaştıran önderler, din konusunda Allah'ın hücceti, Kur'an ve Sünneti'nin taşıyıcılarıdır."79 Özetle ashâp istisnasız adil olup cerh ve ta'dîl'e tabi tutulamaz, eleştirilemez.⁸⁰

İmâmiyye Şîa'sına göre bir kimsenin sahâbi sayılabilmesi için Hz. Peygamberle uzun müddet birlikte olması gerekmektedir. İmamiyye Şîası Ashâbın adaleti konusunda orta yolu takip etmeye çalışmıştır. Allâme Şerefuddîn el-Müsevî'nun belirttiği gibi İmamiyye Şîası Sahâbenin ne Ğulât gibi tefrîte düşüp tümünü kafir, ne de Ehl-i Sünnet gibi ifrâta düşüp tamamını adil görmektedir. Sâhâbe diğer insanlar gibi olup, içlerinde adil olanlar olduğu gibi haddi aşanlar, günahkâr olanlar olmuştur"⁸¹ İmamiyye Şîası Hz. Peygamber'in "Ali'yi münâfık sevmez, mümin de ona buğz etmez"⁸² hadisine dayanarak, münâfığı müminden ayırt etmenin kıstası olarak İmam Ali'yi sevmeyi kabul etmektedir. Bu yüzden İmam Ali'ye karşı olan sahâbîden, bu sahâbîlerin yalnız Allah'ın bildiği münâfıklardan biri olabilir endişesiyle, dini öğrenme hususunda çok ihtiyatlı davranmıştır.⁸³

İmâmiyye Şîası'nın ashâba karşı bu tavrı tefsir dahil dinî ilimlerin tamamında etkisini göstermiştir. Az sonra takdim edeceğimiz örneklerde de görüleceği gibi, özellikle ilk dönem İmâmiyye müfessirleri ayetlerin tefsiri hususunda Sahâbe görüşlerine mümkün mertebe mesafeli durma-

⁷⁸ Bakara, 2/143.

⁷⁹ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*, Haydarabad 1952, I, 7.

⁸⁰ Ebû Ömer Yûsuf b. Muhammed b. Abdilberr, *el-İstiâb fi Marifeti'l-Ashâb*, Kâhire trs., I, 1-2.

⁸¹ Esed Haydâr, *es-Sahâbe fi Nazari's-Şîati'l-İmâmiyye*, Beyrut trs., s. 31-32.

⁸² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Beyrût trs., VI, 292; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, et-Tirmizî, *es-Sünen*, İstanbul 1992, Menâkıb 20, (V, 635).

⁸³ Murtaza Askerî, *Meâlimu'l-Medreseteyn*, Tehran 1993, I, 130-132, 135. İmâmiyye Şîası'nın Sahâbe anlayışı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Haydar, *es-Sahâbe*, s. 28 vd.

ya çalışmışlardır. Burada Sahâbe'den kastımız, İmam Ali, İmam Hasan ve İmam Hüseyin dışında kalanlardır. Çünkü İmâmiyye Şîa'sına göre zikredilenler Sahâbe'den ziyade Mâsum İmamdırlar. Bu yüzden bu üç İmamı diğer İmamlarla birlikte değerlendireceğiz.

İlk dönem Şîi tefsirlerinde İmam sahâbîler dışında en fazla görüşlerine yer verilen sahâbî Abdullah b. Abbâs(ö. 68/687)'tır.⁸⁴ İbn Abbas'tan başka Ebû Zer el-Ğifârî(ö. 32/652),⁸⁵ Ammâr b. Yâsir (37/657)⁸⁶, Selmân el-Fârisî (ö. 36/656),⁸⁷ Câbir b. Abdillâh el-Ensârî (ö. 78/697),⁸⁸ Zeyd b. Erkâm (ö. 68/687)⁸⁹ ve Hüzeyfetu'l-Yemân(ö. 36/656)'dan ⁹⁰ da nakilde bulunmuştur. Ancak rivayette buldukları sahâbîleri dikkatli seçmişlerdir. Yukarıda zikredilen sahâbîlerin Şîa nezdinde önemli bir yeri vardır. Şîi kaynaklarda nakledilen rivayetlere göre bu sahâbîler Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan tartışmalarda İmam Ali'nin yanında yer almışlardır.⁹¹

206

OMÜİFD

Gerek Kummî gerekse Ayyâşî'nin ortak yanı, hem sahabe hem de masum imamlardan olan İmam Ali, İmam Hasan ve İmam Hüseyin'den diğer sahabilere göre daha fazla rivayette bulunmuşlardır. Örneğin Kummî tefsirinde İmam Ali'den 22 rivayet naklederken diğer sahâbîlerden sadece Ebû Zerr'den bir tek rivayet nakletmektedir. Ayyâşî ise İmam Ali'den 70, İmam Hasan'dan 2, İmam Hüseyin'den ise 5 rivayet aktarmaktadır. İbn Abbâs'tan 13, Ebû Zerr'den 1, Ammâr b. Yâsir'den 1, Selmân el-Fârisî'den 2, Câbir b. Abdillâh'tan 2, Zeyd b. Erkâm'dan 1 ve

⁸⁴ Bkz.: Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 120, 247, 314, 318, 320, 360, 384; II, 66, 314, 361.

⁸⁵ Bkz.: Kummî, *Tefsîr*, II, 441-442; Ayyâşî, *Tefsîr*, II, 26-27.

⁸⁶ Bkz.: Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 352.

⁸⁷ Bkz.: Ayyâşî, *Tefsîr*, II, 306.

⁸⁸ Bkz.: Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 360; II, 182.

⁸⁹ Bkz.: Ayyâşî, *Tefsîr*, II, 103-105.

⁹⁰ Bkz.: Kummî, *Tefsîr*, I, 147; Ayyâşî, *Tefsîr*, II, 92-93.

⁹¹ Bu konu ve adı geçen sahâbîlerin Şîa nezdindeki değeri ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Habibov, İlk Dönem Şîi Tefsir Anlayışı, s. 162-172.

Hüzeyfetu'l-Yemânî'den 1 olmak üzere toplam 21 rivayet nakletmektedir.⁹²

4. Tâbiûn

Sahâbeden sonra tefsir ilminde en önemli yere sahip olan nesil Tâbiûn'dur. Bu dönemde de İslam devletinin sınırları genişlemeye devam etmiş, Arapların yanısıra Arap olmayan unsurlar Müslüman olmuşlardır. Müslüman olan gayr-i müslimlerin içinde Hıristiyan ve Yahudi gibi ehl-i kitap unsurlar da vardı. Özellikle Emevîler döneminde Arapların idarecilikle meşgul olmaları sebebiyle ilimle arap olmayanlar iştiğal etmeye başlamıştı.⁹³ Ayrıca sahâbiler İslam'ı ve Kur'an'ı öğretmek için fetihlerden sonra genişleyen İslam coğrafyasının dört bir yanına dağılmış, sahâbeden ilim tahsil edenlerin büyük çoğunluğunu Mevâli denilen Arap olmayanlar oluşturmuştur. Bu sebeple tabiûn neslinin önemli bir kısmı Mevaliden oluşmaktadır.⁹⁴ Sâid b. Cübeyr (95/714), Mücâhid (103/721), İkrime (105/723), Âta b. Ebî Rabah (114/732), Ebu'l-Âliye er-Riyâhî (90/708), Zeyd b. Eslem (136/753), Alkâme b. Kays (62/682), Katâde b. Diâme (117/735), İbrâhim en-Nehâî (95/714) vb. tâbiununun meşhur müfessirlerindedir.⁹⁵

İlk dönem Şiî tefsirlerinde daha çok tâbiûn döneminde yaşamış olan İmam Ali b. Hüseyin ve oğlu İmam Muhammed el-Bakır'a ait rivayetlere yer verilmiştir. Zikredilen iki isim masum imamlardan olduğu için Sahâbede olduğu gibi Şiî kaynaklar tarafından Tâbiûn uleması içerisinde zikredilmezler. Bu iki İmam'ın dışında az da olsa diğer tâbiûn alimlerinden rivayette bulunmaktadır. Bunlardan en çok rivayette bulunulanlar ise Ebû Abdillâh İkrime el-Berberî (ö. 105/723),⁹⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Sîrin (ö. 110/728)⁹⁷ ve Zeyd b. Ali (121/740)⁹⁸dir.

⁹² Bu rakamlar Ayyâşî tefsirinin elimizde mevcut olan kısmına göre. Tefsirin diğer kısmını dikkate aldığımızda bu sayının yükseleceği muhtemeldir.

⁹³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 90.

⁹⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 90.

⁹⁵ Tâbiununun tefsirdeki yeri ve tefsir örnekleri için bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 90-136.

⁹⁶ Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 318.

⁹⁷ Ayyâşî, *Tefsîr*, II, 228.

⁹⁸ Kummî, *Tefsîr*, II, 280.

Tam bir fikir birliği olmasa da İmâmiyye Şîası alimlerinin çoğunluğu İkrime'nin Şîî olmadığını savunmaktadır. Önceki Şîî rical alimlerinin İkrime aleyhine söylediklerine karşın son dönemde onun Şîî ve sika olduğu görüşü savunulmaktadır. İmâmiyye'ye ait rical ve fihrist kitaplarında İbn Sîrin'in lehinde veya aleyhinde her hangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu durumda İmâmiyye'nin İbn Sîrin'i Şîî olarak görmediğini söylememiz mümkündür. Zeyd b. Ali ise İmâmiyye tarafından da kabul gören bir şahsiyettir. İmâmiyye kaynaklarına göre o imamet iddiasıyla veya Emevîleri devirerek imamet makamına gelmek amacıyla hareket etmemiştir. O, İmam Câfer es-Sâdık'ın imametine inanmaktadır.⁹⁹

İlk dönem Şîî müfessirler Sahâbe konusunda gösterdikleri titizliği Tâbiun konusunda göstermemişlerdir. Sahâbilerin İmam Ali taraftarı olmasına dikkat ettikleri halde tâbiûlerle ilgili olarak bu kritere dikkat etmemişlerdir. Fakat tâbiûn alimlerinden nakledilen rivayetlerin İmamiyenin anlayışına uygun olup olmadığına dikkat etmişlerdir.

208

OMÜİFD

Tâbiûn döneminde yaşamış Ehl-i Beyt İmamlarından İmam Zeynulâbidîn ve İmam Muhammed el-Bâkır'dan nakledilen rivayetler diğer tâbiûn alimlerine oranla kıyaslanamayacak derecede fazladır. Bu iki imamın yanısıra diğerlerine az da olsa yer vermişlerdir. İlk dönem Şîî müfessirlerin tabiun alimlerinin görüşlerine pek itibar etmediklerini söylemek mümkündür. Kanaatimizce bütün bunların nedeni, bu dönemde yaşamış olan İmamların, İslâmi ilimler alanındaki boşluğu yeteri kadar doldurmuş olmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Şîîler dini sorunların çözümünde genellikle İmam Zeynulâbidîn ve İmam Muhammed el-Bâkır'dan nakledilen rivayetlere itibar etmişler, bunların dışında kalan müfessirlerin görüşlerine ihtiyaç duymamışlardır.¹⁰⁰

⁹⁹ İlk dönem Şîî tefsirlerinde görüşlerine yer verilen tâbiûn alimleri ile ilgili Şîî düşünce için bkz.: Habibov, *İlk Dönem Şîî Tefsir Anlayışı*, s. 172-177.

¹⁰⁰ Az sonra bahsedeceğimiz gibi, Ehl-i Beyt İmamlarının yaşadıkları dönemde Şîîler açısından tek otorite ve merci kabul edilmeleri sebebiyledir ki, onların dışındakilerin görüşlerine pek itibar edilmemiştir.

5. Ehl'i Beyt İmamları

Daha önce Sahâbe ve Tâbiûn rivayetlerinin ilk dönem Şîi tefsirindeki yerinden bahsetmiş, her iki gruba da mesafeli bir tutum sergilediklerini ifade etmiştik. Buna karşın imam olmaları hasebiyle sahabe döneminden İmam Ali, İmam Hasan, İmam Hüseyin'in, Tâbiun döneminden İmam Zeynulâbidîn ve İmam Muhammed el-Bakır'ın görüşlerine daha fazla yer vermişlerdir. Bütün bunlar Şia'nın İmamet anlayışından kaynaklanmaktadır.

İmâmiyye Şîasına göre her asır ve zamanda yeryüzünde bir İmam bulunmalıdır. Bu İmam ya zahir ve meşhur veya gizli ve mazlum olur ki Allah'ın hüccetleri ve beyanları iptal edilmesin.¹⁰¹ Ayrıca İmammiyye'ye göre İmamın bulunması aklen ve naklen zorunludur.¹⁰² Ayrıca bu İmamlar, Peygamberler gibi masum olmalıdır. Çünkü onlar hükümleri uygulamada, hadleri ikame etmede, şeriatı korumada ve insanların terbiye edilmesi hususunda Peygamberler gibidir. Bu yüzden büyük küçük günah işlemeleri caiz değildir. Ayrıca onların, dinde hata yapmaları ve ahkamdan bir şeyi unutmaları da mümkün değildir.¹⁰³

İmâmiyye Şîası'na göre Vedâ Haccı dönüşü Hz. Peygamber, İmam Ali'nin İmametini ilan etmiştir.¹⁰⁴ Yine Hz. Peygamber İmam Ali dışında diğer oniki imamın ismini de tek tek tasrih etmiştir. Şîi kaynaklarda nakledildiğine göre Hz. Peygamber, Câbir b. Abdillâh'a imamların ismini tek tek saymış ve bu imamlardan Muhammed el-Bâkır'a ulaşacağını, onu görünce selamını iletmesini söylemiştir.¹⁰⁵ Ömrünün sonuna doğru Câbir, İmam Bâkır'la karşılaşmış ve Hz. Peygamber'in selamını kendisine iletmiştir.¹⁰⁶ Ayrıca Câbir, daha önce Hz. Fâtıma'nın Mushafı'nda bulunduğu

¹⁰¹ Kummî, *Tefsîr*, I, 359.

¹⁰² Ebû Câfer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *el-İktisad Fîma Yetaallaku bi'l-İtikad*, Necf 1979, s. 297.

¹⁰³ Şeyh Mufid Muhammed b. Muhammed b. Nûmân el-Ukberî, *Evâilü'l-Makâlât*, Tehran 1413, s. 19; Şeyh Muhammed Rıza el-Muzaffer, *Akâidu'l-İmâmiyye*, Beyrut 1997, s. 89.

¹⁰⁴ Kummî, *Tefsîr*, I, 171-175; Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 360-363.

¹⁰⁵ Şeyh Sâdûk, *Kemâlu'd-Dîn*, I, 253.

¹⁰⁶ Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz el-Keşşî, *Ricâl*, Meşhed 1348, s. 41-42.

ve kendisi için istinsah ettiği¹⁰⁷ Ehl-i Beyt İmamlarının isimlerini bu görüşmede İmam Bâkır'da bulunan Mushaf'la karşılaştırarak doğrulama imkanı bulmuştur.¹⁰⁸

Bununla birlikte tarih boyunca İmamlar hakkında bir takım aşırı iddialarda bulunulmuştur. Mezhepler tarihinde Gulât¹⁰⁹ olarak isimlendirilen aşırı bir grup, çeşitli nedenlerden dolayı Ehlibeyt İmamları hakkında peygamberlik ve ilahlık iddialarında bulunmuşlardır.¹¹⁰ Bu tür aşırı düşüncelere karşı başta Ehl-i Beyt İmamları mücadele etmişler ve bu fikirleri savunanları küfürle itham etmişlerdir. İmam Ca'fer es-Sâdık'ın Gulât'a, "Allah'a tövbe edin; zira siz fasık, kafir ve müşriksiniz"¹¹¹ dediği nakledilmektedir. Yine İmam Sâdık'ın "benim kulağım, gözüm, derim, etim, kanım ve bedenimdeki tüyler onlardan beridir ve Allah da onlardan beridir; onlar benim ve babalarımın dini üzere değillerdir. Vallahi, Allah kıyamet günü benimle onları bir araya getirince onlara gazab edecektir"¹¹² dediği nakledilmektedir.

210

OMÜİFD

İmam Ca'fer es-Sâdık kendi müntesiplerini, "Gençlerinizi Gulat'tan sakındırın ki onları bozmasınlar; Gulat, Allah'ın en kötü kullarıdır. Onlar, Allah'ın azametini küçültüp Allah'ın kulları için ilahlık iddia ederler; vallahi Gulat, Yahudilerden, Hıristiyanlardan, Mecusilerden ve Allah'a ortak koşanlardan daha kötüdür" diyerek uyarmıştır.¹¹³ Ehl-i Beyt İmamları'nın dışında erken dönemden itibaren İmâmiyye'nin etkili isimleri de Gulât'ı şiddetle reddetmiş, onları sapık ve kafir olarak tanımlamışlardır.¹¹⁴

¹⁰⁷ Şeyh Sâdûk, *Kemâlu'd-Dîn*, I, 269.

¹⁰⁸ Ebû Ali Fadl b. Hasan et-Tabersî, *İ'lâmu'l-Vera bi A'lâmi'l-Hudâ*, Beyrut 1985, s. 268-269.

¹⁰⁹ Gulat'la ilgili bkz. Ebû Muhammed el-Hasan b. Mûsâ en-Nevbahî, *Fıraku's-Şîa*, İstanbul 1931, s. 32, 35, 41.

¹¹⁰ Fahrüddîn Tureyhî, *Mecmau'l-Bahreyn*, Kum trs., II, 1332.

¹¹¹ Keşî, *Ricâl*, s. 297

¹¹² Kuleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, II, 11-12.

¹¹³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *el-Emâlî*, Kum 1414, s. 650.

¹¹⁴ Şeyh Sadûk, *Risâletu'l-İtikâdi'l-İmâmimiyte*, s. 114; Şeyh Müfîd, *Tashîhu'l-İtikâd*, s. 131; Muhammed Hüseyin Kâşifü'l-Ğitâ, *Aslu's-Şîa ve Usuliha*, Kum 1994, s. 173-177.

İmâmiyye Şîası'na göre İmamlar, Hz. Peygamber ve geçmiş tüm Peygamberlerin ilminin varisleri olup, indirilen tüm semâvî kitapların bilgilerine de sahiptirler.¹¹⁵ İmamların Kur'ân bilgisine gelince, İmâmiyye Şîasına göre bunun kaynağı Hz. Peygamberdir. İmam Sadık'ın, "Şüphesiz Allah Nebisine (s.a.a.) tenzîli ve te'vili öğretti. Rasulullah da Ali (a.s) ye öğretti" dediği nakledilmektedir.¹¹⁶

İmâmiyye'ye göre bütün İmamların Kur'ân bilgisi aynıdır.¹¹⁷ İmamların bu bilgisi ise İmam Ali'ye dayanmaktadır.¹¹⁸ İmam Ali'nin bilgisine gelince yukarıda aktardığımız rivayette de görüldüğü gibi Hz. Peygamber'e ve onun vasıtasıyla Allah'a dayanmaktadır. Sonuç itibariyle İmâmlar, Kur'ân'ı Hz. Peygamber'den sonra en iyi bilen kimseler olup ilimde rusûh sahibidirler.¹¹⁹

Bütün bunlar İmâmiyye Şîası'nın, dini ilimlerin her alanında olduğu gibi Kur'ân'ın tefsiri konusunda da Ehl-i Beyt İmamlarına yönelmesine neden olmuştur. Bu düşünce, diğer disiplinlerde olduğu gibi İmamları Şîi tefsirin merkezine yerleştirmiştir. Doğuşundan günümüze kadar Şîi tefsirler incelendiğinde, Ehl-i Beyt İmamlarının temel kaynak oldukları açıkça görülmektedir. İster Hz. Peygamber'den yapılan nakillerde, isterse de İmamların kendi görüşlerinde olsun, Şîi tefsirinde İmamların ağırlığı net bir şekilde hissedilmektedir.

Şîi tefsirinde bütün Ehl-i Beyt İmamları eşit derecede etkili olamamıştır. Burada yaşadıkları dönemin önemli etkisi vardır. Birçok imam görüşlerini yetiştirdikleri öğrenciler vasıtasıyla yayabilmiş ve bu vasıtayla görüşleri Şîi tefsirlerde yer alabilmiştir.

İlk dönem Şîi tefsirinde görüşlerine en fazla yer verilen İmam, VI. İmam Ca'fer es-Sâdık'tır. Emevîlerin yıkılışı ile Abbâsîlerin kuruluş döneminde ortaya çıkan uygun ortamı değerlendirerek, babası İmam Mu-

¹¹⁵ Kuleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, I, 324-331.

¹¹⁶ Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 29.

¹¹⁷ Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 27.

¹¹⁸ Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 27.

¹¹⁹ Kuleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, I, 308-310.

hammed el-Bâkır'ın başlattığı ilmi ve kültürel hareketi devam ettiren¹²⁰ İmam Sâdık'ın çeşitli ilim dallarında 4000 öğrenci yetiştirdiği nakledilmektedir.¹²¹ Bu öğrenciler hocalarının görüşlerini sonraki nesle aktarmışlardır. Bu sebeple İmam Sâdık'ın Tefsîr sahasındaki hakimiyeti açık bir şekilde görülmektedir. Ancak İmam Sâdık'ın bu otoritesi Gulât tarafından kötü bir şekilde kullanılmış, İmamlar arasında en fazla onun adına rivayet uydurulmuştur.

İmam Ca'fer es-Sâdık'tan sonra ilk dönem Şîi tefsirlerinde V. İmam Muhammed el-Bâkır'ın ağırlığı görülmektedir. İmam Bâkır, Emevîlerin baskılarına rağmen ilmi çalışmalarda bulunarak düşüncelerini yaymaya çalışmıştır.¹²² İmam Bâkır'ın Şîi tefsirinde bu kadar etkin olmasının en önemli nedenlerinden biri de yaşadığı dönemde Şîiler tarafında bazı tefsirlerin tedvin edilmesidir. Örneğin İmam Bâkır'ın öğrencilerinden olan Câbir el-Cûfi ve Ebû'l-Cârud Ziyâd b. Münzîr o dönemde tefsir telif eden isimlerdendir.¹²³ İlk dönem Şîi tefsirlerinde İmam Sâdık ve İmam Bâkır'dan sonra en fazla VIII. İmam, Ali b. Musa er-Rıza'nın görüşlerine yer verilmiştir. Bunun en önemli nedeni ise Abbâsî halifelerinden Emin-Me'mun arasındaki çekişmeden kaynaklanan siyasi boşluk ve daha sonra Me'mun'un İmam Rıza'yı velayet ilan etmesidir. Bu fırsatı iyi değerlendiren İmam Rıza, babası döneminde zayıflamış olan ilmi ve kültürel faaliyetleri tekrar canlandırarak çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.¹²⁴ İmam Rıza'nın yetiştirmiş olduğu öğrenciler, hocalarından duyduklarını her tarafa yaymışlardır. Bu sebeple ilk dönem Şîi tefsirlerinde İmam Rıza'nın önemli bir yeri vardır.

Bu üç İmamdan sonra İmam Ali'nin görüşleri Şîi tefsirinde önemli bir boşluğu doldurmaktadır. İmam Ali'yi sırasıyla İmam Zeynu'l-Âbidîn, İmam Hüseyin, İmam Hasan ve diğer İmamlar takip etmektedir. İmam

¹²⁰ Mehdi Pişâvî, *İmamların Hayatı*, (çev. Davut Duman), İstanbul trs, s. 251.

¹²¹ Şeyh Müfid Muhammed b. Muhammed b. Numan el-Ukberî, *el-İrşâd*, Kum 1413, s. 271.

¹²² Pişâvî, *İmamların Hayatı*, s. 217.

¹²³ Câbir el-Cûfi ve Ebu'l-Cârud'un tefsirleri ile ilgili bkz.: Habibov, *İlk Dönem Şîi Tefsir Anlayışı*, s. 14-17.

¹²⁴ Seyyid Ali Muhakkik, *Zindegâniye Pişvayi Heştüm*, Kum trs, s. 60.

Muhammed et-Tâki ve İmam Muhammed b. Hasan el-Mehdî'den ise her hangi bir rivayete rastlanmamaktadır.

İlk dönem Şîi müfessirler Ehl-i Beyt İmamlarından naklettikleri rivayetleri, daha çok tanınmış öğrencileri vasıtasıyla aktarmışlardır. Ancak bazen farklı uygulamalara da rastlamak mümkündür. Örneğin İmam Ali'den Hasan el-Basrî¹²⁵ ve Muhammed b. Sîrîn¹²⁶ kanalıyla rivayette bulunulmuştur.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi ilk dönem Şîi tefsirinde Ehl-i Beyt İmamlarının açık bir şekilde otoritesi görülmektedir. Bu durum, Ehl-i Sünnet tefsirlerinde İbn Abbâs örneğinde olduğu gibi¹²⁷ uydurulan bir takım rivayetlerin de kendilerine nispet edilmesine sebep olmuştur. İmamlar adına uydurulan rivayetleri şu şekilde sınıflandırmamız mümkündür:

1. İsrâili rivayetler.
2. Peygamberlerin masumiyetine aykırı rivayetler.
3. İlmi gerçeklere aykırı bazı açıklamalar.
4. Akla ve örfe ters bir takım efsaneler.
5. Bazı kelimelerin ilgisiz bir şekilde açıklanması.¹²⁸

6. İsrailiyat

İsrâiliyat, Hz. Ya'kub'un lakâbı olan İsrâil kelimesine nispet eki ulanarak oluşturulan ve İsrâili bir kaynaktan aktarılan kıssa veya hâdisе anlamına gelen İsrâiliyye'nin çoğuludur.¹²⁹ Terim olarak İsrâiliyat, İslam'a ve özellikle tefsîre girmiş olan Yahûdi, Hıristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup Hz. Peygamber'e, ashabına ve onları takip eden nesillere isnat edilen her türlü

¹²⁵ Ayyâşî, *Tefsîr*, II, 84.

¹²⁶ Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 267.

¹²⁷ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, s. 85.

¹²⁸ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mârifet, *et-Tefsîr ve'l-Mufessîrîn*, I, 476-485.

¹²⁹ İbrâhim Hatiboğlu, "İsrâiliyat," *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 196.

haber anlamına gelmektedir. Bir başka ifade ile İsrâiliyât İslam'a yabancı olan her şeydir.¹³⁰

Hız. Peygamber'in vefatından sonra, Sahâbe devrinden başlayarak, İsrâiliyât denilen menkulât, daha çok Kur'ân-ı Kerim'de bulunan kısa ve kapalı ifadelerin açıklanmasında ehl-i kitap mensuplarına müracâat edilmesi, bu konuda onların kitaplarında bulunan tamamlayıcı bilgilerin kullanılması sonucu ortaya çıkmıştır.¹³¹ Bu durum tabîiler ve daha sonraki nesillerde, Ehl-i Kitap'tan çok sayıda kimsenin Müslüman olmasıyla geniş boyutlara ulaşmıştır.¹³² Netice itibariyle İsrâiliyât erken dönemden itibaren tefsirlerin kaynaklarından biri haline gelmiştir. İlk dönem Şîî tefsirleri rivayet nitelikli tefsirlerden olduğu için israiliyat türü menkulat ilk dönemden itibaren Şîî tefsirlerin de de görülmektedir. İlk dönem Şîî müfessirler de çağdaşları Sünnî müfessirler gibi İsrâiliyât konusunda titiz davranmamış, birçok rivayeti tefsirlerinde nakletmişlerdir.

214

OMÜİFD

Klasik Ehl-i Sünnet tefsirlerindeki rivayetler incelendiğinde İsrâiliyât türü bilgilerin Sahâbe'den Abdullah b. Abbâs, Ebû Hureyre (ö. 57/676), Abdullah b. Amr b. As, (ö. 65/684), Abdullah b. Selâm (ö. 43/663), Temîm ed-Dârî (ö. ?), Tâbiûn'dan Ka'bu'l-Ahbâr (ö. 32/652), Vehb b. Münebbih (ö. 110/728), Etbâu't-tâbiîn'den Muhammed b. Sâib el-Kelbî (ö. 146/763), Abdullmelik b. Cüreyc (ö. 150/767) ve İbnu'l-İshâk (ö. 151/768)'tan nakledildiği görülmektedir.¹³³ Ehl-i Sünnet müfessirlerinin Sahâbe, Tâbiûn ve Etbâu't-tâbiîn'den naklettiği İsrâili rivâyetleri, ilk dönem Şîî müfessirler diğer konularda olduğu gibi Ehl-i Beyt İmamlarından nakletmişlerdir. Bu tür rivâyetlerin Ehl-i Beyt İmamlarına dayandırılmasının nedeni İmâmiyye Şiası'nın, Ehli Beyt İmamları'nın geçmiş Peygamberler ve ümmetlerinin bilgisine sahip olduğu yönündeki inancından kaynaklanmak-

¹³⁰ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*, İstanbul trs., s. 29.

¹³¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 96.

¹³² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 95.

¹³³ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*, s. 84-100.

tadır. İmamların bu konudaki bilgisine dair ilk dönem Şî kaynaklarda bol miktarda rivayet bulunmaktadır.¹³⁴

İsrailoğullarının, erkeklerde olan (organ)ın Musa'da olmadığını iddia etmesi üzerine Allah'ın kendisini beraat ettirmesi,¹³⁵ Hz. Davut'un kendi askerlerinden Urya'nın karısına aşık olması sebebiyle onu ön cephede savaşa göndererek eşini elinden almak istemesi,¹³⁶ Hz. Adem ile Havva'nın İblisin telkinine uyarak çocuklarına Abdulharis ismini koymaları,¹³⁷ buzağıyı yapan Sâmîrî'nin Cebrail'in atının ayak bastığı toprağın hareketlenmesini görünce bir parça alıp saklaması ve heykelin içine dökmesi,¹³⁸ Havva'nın Adem'in kaburgasından yaratılması,¹³⁹ Hz. Yûsuf'un, babasının gözünü iyileştirmesi için göndermiş olduğu gömleğin, aslında Cebrail tarafından daha önce ateşe atılırken yanmaması için Hz. İbrahim'e verilen gömlek olması,¹⁴⁰ Medyen'den dönerken Tur dağında, Allah'ın Musa'ya ayakkabılarını çıkar demesinin nedeninin, ayakkabının ölmüş eşek derisinden olmasından kaynaklanması,¹⁴¹ Allah tarafından cezalandırılarak kanatları yakılan bir meleğin, İdris sayesinde affedilmesi üzerine kendisini dördüncü semaya yükseltmesi, İdris'in canının dördüncü semada alması konusunda talimat alan ölüm meleğinin onu orada görünce şaşırması¹⁴² Hârut-Mârut olayı¹⁴³ ve Nuh'un gemisinin uzunluğu, özelliği ve Adem'in kemiklerinin bu geminin içinde bulunması¹⁴⁴ gibi bir çok İsraili kaynaklı haberleri tefsirinde nakletmişler ve herhangi bir eleştiriye tabi tutmamışlardır.

¹³⁴ Kuleynî, *Kâfi*, I, 324-331.

¹³⁵ Kummî, *Tefsîr*, II, 197.

¹³⁶ Seyyid Murtaza bu rivayetin doğru olmadığını ve reddedilmesi gerektiğini söyledikten sonra ayeti açıklamaya çalışmaktadır. Bkz. *Tenzîhu'l-Enbiyâ*, s. 87-92.

¹³⁷ Kummî, *Tefsîr*, I, 250-253.

¹³⁸ Kummî, *Tefsîr*, II, 61-62.

¹³⁹ Kummî, *Tefsîr*, I, 130, Ayyâşî, I, 241.

¹⁴⁰ Kummî, *Tefsîr*, I, 354-355.

¹⁴¹ Kummî, *Tefsîr*, II, 60.

¹⁴² Kummî, *Tefsîr*, II, 51-52.

¹⁴³ Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 70-73.

¹⁴⁴ Ayyâşî, *Tefsîr*, II, 155.

Bunların dışında ilk dönem Şîî tefsirinde göze çarpan bir başka husus da Kur'ân'da adı geçen hemen hemen her peygamber ve kavimleriyle ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilmesidir. Söz konusu bilgilerin en önemli kaynağı yine Ehl-i Beyt İmamlarıdır. Çünkü Şiaya göre Ehl-i Beyt İmamları Kur'ân'la birlikte önceki peygamberlere gönderilen Kitap'ların bilgilerine sahiptirler.¹⁴⁵ Ayrıca içinde bu konularda bilgiler bulunan Hz. Fatıma Mushafı da İmamlarda bulunmaktadır.¹⁴⁶Bu bilgilerin yukarıda örneklerini sunduğumuz İsrâiliyattan en önemli farkı İslam'ın Peygamber anlayışına açık bir şekilde aykırı olmasıdır.

Sonuç

Şîî tefsiri, müstakil tefsir çalışmalarının yapılmaya başlandığı Tâbiûn döneminde tam anlamıyla ortaya çıkmıştır. Aradan geçen 14 asrı Şîî tefsiri açısından 4 döneme ayırmak mümkündür. Bu dönemlerin ilki olan birinci rivayet döneminden (I-IV. asır) günümüze beş tefsir ulaşmıştır. Bu beş tefsirden ikisi üzerinde Şîî çevrelerde fikir birliği vardır. İlk dönem Şîî tefsirinin kaynaklarından biri Kur'ân'dır. Ancak diğer kaynaklara oranla Kur'ânla tefsire daha az yer verilmiştir. Bunun sebebi ilk dönem Şîî tefsirlerinin rivayet ağırlıklı olmasıdır.

İlk dönem Şîî tefsirinin diğer bir kaynağı Hz. Peygamber'dir. Hz. Peygamberden nakledilen tefsir rivayetlerinin tamamına yakını Ehl-i Beyt İmamlarından İmam Muhammed el-Bâkır ve İmam Ca'fer es-Sâdık kanalıyla nakledilmiştir. Bunun yanında sahabilerden de nakillerde bulunulmuştur. Buna göre denebilir ki sahabe de ilk dönem Şîî tefsirinin kaynaklarındandır. Ancak kendilerinden nakilde bulunulan sahabiler Şîî kaynaklara göre Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan siyasi tartışmalarda İmam Ali'nin yanında yer alan sahabîlerdir.

Tâbiun alimleri de Şîî tefsirinin kaynakları arasındadır. Ancak ilk dönem Şîî tefsirinde tâbiûn müfessirlerine çok az yer verilmiştir. Şîî âlimler nakilde buldukları sahâbîlerin İmam Ali taraftarı olmasına dikkat

¹⁴⁵ Kuleynî, *Kâfi*, I, 324-331

¹⁴⁶ Fâtıma Mushafı ile ilgili bilgi için bkz.: Habibov, *İlk Dönem Şîî Tefsir Anlayışı*, s. 117-119.

ettikleri halde tâbiûnla ilgili olarak böyle davranmamışlar ve tâbiûn ulemasından nakilde bulunurken görüş ve yorumların İmamiyye'nin anlayışına uygun olup olmadığına dikkat etmişlerdir.

İlk dönem Şîi tefsirinin en önemli kaynağı hiç şüphesiz Ehl-i Beyt imamlarıdır. İmamiyye'nin imamet anlayışının bunda çok etkili olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Ne var ki Ehl-i Beyt imamlarının manevî ve ilmî alanda eşsiz bir otoriteye sahip olması, birçok uydurma rivayetin onlara nispet edilmesi gibi kötü bir sonuç doğurmuştur.

İlk dönem Şîi tefsirinin kaynaklarından biri de İsrailiyattır. İlk dönem Şîi müfessirler de tıpkı Sünnî müfessirler gibi özellikle kıssaları muhtevî ayetleri İsrâiliyatla tefsir etme yoluna gitmişler, İsrâiliyat türü rivayetleri çoğu kez Ehl-i Beyt imamlarından nakletmişlerdir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Beyrut trs.
 Askeri, Murtaza, *Meâlimu'l-Medreseteyn*, Tahran 1993.
 Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyat*, İstanbul trs.
 Aydın, Musa, "Resulullah'ın (s. a.a.) Masumiyeti," *Kible Dergisi*, Yıl 6, s. 21-23, Sonbahar 2006-2007.
 Ayyaşi, Muhammed b. Mesûd, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, Beyrût 1991.
 Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara 2005.
 Derveze, İzzet, *Kur'anü'l-Mecid*, (çev. Vahdettin İnce), İstanbul 1997.
 Feyz-i Kâşânî, Molla Muhsin, *Tefsîru's-Sâfi*, Meşhed trs.
 Habibov, Aslan, *İlk Dönem Şîi Tefsir Anlayışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
 Hatipoğlu, İbrahim, "İsrâiliyat," *DİA*, İstanbul 2001.
 Haydar, Esed, *es-Sahâbe fi Nazari's-Şiati'l-İmâmiyye*, Beyrut trs.
 Hilli, Hasan b. Yûsuf b. Ali b. el-Mutahhar, *Keşfu'l-Murâd fi Şerhi Tecdîd'l-İtikâd*, Beyrut 1988.
 Hilli, Takuyyiddîn el-Hasan b. Ali b. Dâvûd, *Kitâbu'r-Ricâl*, Tahran 1383.
 İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Muhammed, *el-İstiâb fi Marifeti'l-Ashâb*, Kâhire trs.
 İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Haydarabad 1952.

- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, Mısır 1328.
- İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasen İzzuddîn Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, yy., ty.
- İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrût 1964.
- Kâşifü'l-Ğitâ, Muhammed Hüseyin, *Aslu's-Şia ve Usûlihâ*, Kum 1994.
- Keşşî, Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz, *Ricâl*, Meşhed 1348.
- Kuleyni, Ebû Câfer Muhammed b. Yâkub b. İshak, *el-Usûl-u Kâfi*, y.y., t.y.
- Kummi, Ali b. İbrâhim b. Hâşîm, *Tefsîru'l-Kummî*, Kum 1404.
- Kurtubi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu Liahkâmî'l-Kur'ân*, Mısır 1967.
- Marifet, Muhammed Hâdi, *et-Tefsîr ve'l-Mufessîrîn*, Meşhed 1997.
- et-Temhîd fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Kum 1416.
- Mişkini, Âyetullah Ali, "Şia ve Ehl-i Sünnet Açısından Sünnet," *Kible Dergisi*, Yıl 6, sayı 21-23, Sonbahar 2006-2007.
- Muhakkik, Seyyid Ali, *Zindegâniye Pişvayi Heştüm*, Kum trs.
- Muzaffer, Şeyh Muhammed Rıza, *Akâidu'l-İmâmiyye*, Beyrut 1997.
- Nâdirali, Âdil Nûrali, *et-Tefsîr ve'l-Mufessîrîn İnda's-Şia*, (Basılmamış Doktora Tezi), Kuddîs Yûsuf Üniversitesi Doğu Edebiyatı Enstitüsü, Beyrut 1990.
- Necâsi, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed, *Ricâl*, Kum 1424.
- Nevbahti, Ebû Muhammed el-Hasan b. Mûsâ, *Fıraku's-Şia*, İstanbul 1931.
- Pişavi, Mehdi, *İmamların Hayatı*, (çev. Davut Duman), İstanbul trs.
- Razi, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Tahran trs.
- Saffar, Muhammed b. Hasan, *Besâiru'd-Derecât fi Menâkibi Âli Muhammed*, Kum 1384.
- Seyyid Murtaza Alemu'l-Hudâ, *Tenzîhu'l-Enbiyâ*, Kum trs., s. 105-132.
- Sofuoğlu, Cemal, "Şia'nın Sahabiler Hakkındaki Bazı Sözleri," *AÜİFD*, cilt XXIV, yıl 1981.
- Soysaldı, Mehmet, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân ve Tefsîr*, Ankara 2001.
- Süleym b. Kays el-Hilâli el-Âmirî el-Kûfî, *Kitâbu Süleym b. Kays*, Kum 1423.
- Şeyh Müfîd, Muhammed b. Muhammed b. Nûmân el-Ukberî, *Evâilu'l-Makâlât*, Tahran 1413.
- el-Emâli*, Kum 1413.
- el-İrşâd*, Kum 1413.
- el-Mesâil's-Sereviyye*, Kum 1413.
- Tashîhu'l-İtikâd*, Kum 1413.
- Şeyh Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Musa b. Bâbeveyh el-Kummî, *Risaletu'l-İtikâdi'l-İmâmiyye*, (çev. Ethem Ruhi Fığlalı), Ankara 1978.
- Kemâlu'd-Dîn ve Temâmu'n-Ni'me*, Kum 1395.
- Tabatabai, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzan fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut 1973.

- Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Mısır 1954.
- Tabersi, Ebû Ali Fadl b. Hasan, *İ'lâmu'l-Verâ bi A'lâmi'l-Hudâ*, Beyrut 1985.
Mecmeu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'ân, Tehran 1373.
- Tabersi, Ebû Mansûr Ahmet b. Ali b. Ebî Tâlib, *el-İhticâc*, Beyrut 1989.
- Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- Tureyhi, Fahrüddîn, *Mecmau'l-Bahreyn*, Kum trs.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan, *el-Emâlî*, Kum 1414.
el-İktisad fîma Yetaallaku bi'l-İtikad, Necef 1979.
et-Tibyân fi Tefsiri'l-Kur'ân, Beyrut trs.
- Fihrist*, Müessesetu Neşri'l-Fukâheti, 1422.
Ricâl, Necef 1961.
- Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur`ân Tefsiri*, İstanbul 1983.
- Zehebi, Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Mufessirân*, Kahire 1961.

